

مجله علمی - پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

دوره دهم، شماره هیجدهم و نوزدهم

پاییز و زمستان ۱۳۷۸، صص ۱۳۶ - ۱۱۹

تغییر نقش و وظایف شهری در ناحیه اصفهان و علل آن

مهدی مؤمنی*

چکیده

سنجش و ارزیابی تأثیرات ترکیب مشاغل اجتماعی ساکنان شهر بر نقش و وظایف شهری امری توصیفی نیست و چهره جغرافیایی و چشم انداز شهر به تنهایی نمی تواند مبین نقش و وظیفه‌ای باشد که شهر بر آن گردن نهاده است، از این لحاظ لازم است با استناد به آمار و رعایت ضوابط جغرافیایی، به چنین شناختی رسید.

یکی از مؤثرترین روشها استفاده از مدل‌های جغرافیایی است. مدل‌هایی که با توجه به تجربه‌ها و زمینه‌های آکادمیک ساخته شده‌اند (۳ / ص ۸) و یا در برخورد با تجربه‌های تکراری از مسائل عینی شکل گرفته‌اند، بنابراین اساس کار در این مطالعه بر استفاده از روشهای علمی شناخته شده می‌باشد.

در این تحقیق از مدل دو جغرافیدان برجسته؛ ژاکلین بوژوگاریه و ژرژ شابو که نقش و وظایف شهری را به روش علمی تعیین کرده‌اند استفاده شده است (۶ / ص ۱۴۳).

واژه‌های کلیدی

وظایف شهری، نقش، چند نقشی، شهرهای بازرگانی، شهرنشینی فزاینده، تراکم شهری

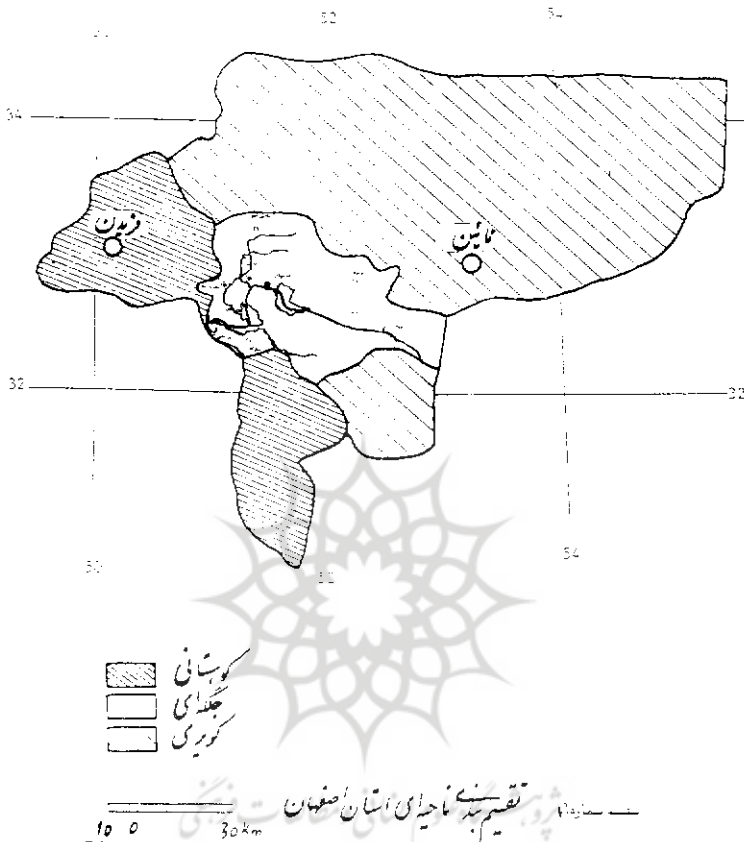
مقدمه

تحولات شهرنشینی سه دهه اخیر با افزایش تولید و درآمد سرانه شهری، جاذبه صنعت و روی آوردن عده‌ای از ساکنان شهرها و آبادیهای کشور به اشتغال در صنایع، باعث شده که از سال ۱۳۴۵ به بعد ناحیه اصفهان به دلیل توسعه امکانات اشتغال و تسهیلات شهری جزء شهرهای مهاجرپذیر درآید. دلایل این تغییر روند مهاجرت در ناحیه مورد مطالعه را باید در ایجاد کارخانه ذوب آهن، انجام اصلاحات ارضی و گسترش دانشگاه اصفهان جست‌وجو کرد. در سال ۱۳۵۵ همزمان با بهبود امکانات اجتماعی و اقتصادی در ناحیه و ایجاد مراکز گوناگون صنعتی، فرهنگی، خدماتی و همچنین به دلیل مرکزیت داشتن اصفهان، روند مهاجرت به این ناحیه افزایش یافته است. در دهه بعد از سال ۱۳۵۵ نیز عواملی مانند انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، ورود پناهندگان افغانی و معاودین عراقی و کردها موجب تشدید این روند شده است، که فرایند آن تغییر نقش و وظایف شهری بوده است (۱۰ / ص ۷۳). بنابراین با انتخاب دوره‌های آماری از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۵ می‌توان به تحلیل عینی از تغییرات اجتماعی-اقتصادی ناحیه مورد مطالعه و در نهایت تغییر نقش و وظایف شهری پرداخت.

ناحیه مورد مطالعه

می‌دانیم که هر قلمرو جغرافیایی ممکن است از یک یا چند جهت یا از جمیع جهات صاحب وحدت باشد و هر چه عوامل مشترک و مشابه در نقاط مختلف یک قلمرو جغرافیایی بیشتر باشد، یکپارچگی و وحدت جغرافیایی آن مسلم‌تر است. بنابراین هرگاه بخشی از سیاره زمین دارای چنان چهره‌هایی باشد که به کمک عامل یا عواملی به درجه‌ای از وحدت و هماهنگی برسد که با بخشهای مجاور خود اختلاف داشته باشد، ناحیه خوانده می‌شود (۵ / ص ۶۵).

برای تعیین حدود ناحیه مورد نظر بررسیهای مختلفی به عمل آمده است و به نظر می‌رسد ناحیه‌ای که حوضه آبخیز زاینده‌رود می‌باشد، از یکپارچگی و وحدت جغرافیایی گسترده‌ای برخوردار است. ناحیه مورد مطالعه که در این گزارش به نام «ناحیه اصفهان» خوانده می‌شود، به‌طور متوسط ۱۶۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد و جلگه‌ای است که عمدتاً از آبرفت زاینده‌رود به وجود آمده (سازمان زمین‌شناسی، ۱۳۵۴، ۱۸) و با شیب ملایمی به طرف باتلاق گاوخونی کشیده شده است (نقشه شماره ۱).

حدود آن از طرف شمال ارتفاعات شمالی دشت برخوار و از جنوب شرقی تا کیلومتر ۳۵ جاده اصفهان- شیراز و از جنوب غربی به مبارکه و از شرق تا کیلومتر ۴۲ اصفهان- یزد و از غرب تا کیلومتر ۲۰ اصفهان- نجف آباد است.

از لحاظ آب و هوا، با توجه به عناصر اقلیمی و عوامل مؤثر در اقلیم و با استفاده از فرمول کلی دمارتون^۱ سرتاسر این ناحیه دارای آب و هوای خشک بیابانی است، که ویژگی اصلی آن خشکی هوا و نبودن بارش کافی است. از لحاظ خاک، ناحیه مورد بحث تقریباً در همه جا دارای خاکهای رسوبی ریزبافت است (۴ / ص ۳۲). پیدایش جلگه

1- Demarton

رسوبی اصفهان با فعالیت فرسایش ساختمانی رودخانه‌ای عهد چهارم زمین‌شناسی تکوین یافته و منجر به تشکیل خاکهای حاصلخیز گردیده است. وجود این خاکها در حوضه آبیاری زاینده‌رود و پراکندگی این نوع خاکها با دره رودخانه و مناطقی که دارای شیب ملایم است هماهنگی و انطباق دارد. (۱/ ص ۲۵)

یکدستی عوامل طبیعی، باعث به وجود آوردن وحدت اقتصادی در ناحیه گردیده است (۱۱/ ص ۲۶)، وحدت در زمینه باغات و زراعت بر روی خاکهای رسوبی ریزافت ناحیه، همچنین وحدت در زمینه معیشت روستایی همراه با سهم زیاد صنایع دستی و دقت و آگاهی و ذوق و ابتکار در این مورد و همچنین صنایع کارخانه‌ای و سنگین قابل ذکر است.

معرفی مدل

در این مدل با ایجاد رابطه بین نیروی انسانی فعال جذب شده در گروههای سه گانه مشاغل اجتماعی، و انتقال درصد هر یک از گروهها نسبت به کل جمعیت فعال بر روی دیاگرام سه گوش، از موقعیتی که هر شهر بر صفحه دیاگرام انتخاب می‌کند، به کار و نقش آن شهر پی می‌بریم.

به تبعیت از این روش اضلاع دیاگرام را به ترتیب گروههای سه گانه فعالیت‌های مشاغل اجتماعی ناحیه، (۱- کشاورزی و جنگلبانی و صید ماهی، ۲- صنعتی و ساختمان، ۳- بازرگانی و خدمات) اختصاص می‌دهیم و داخل دیاگرام را بر طبق مدل و شکل‌های شماره یک و دو و سه و چهار به شش نوع فعالیت مهم شهرهای ناحیه تقسیم می‌کنیم و سپس درصد طبقه فعال هر یک از گروههای سه گانه را بر صفحه دیاگرام منتقل و محل تقاطع خطوط را منطبق به هر بخش از تقسیمات شش گانه صفحه دیاگرام به عنوان نقش همان شهر تعیین می‌کنیم.

بنابراین به استناد جدول شماره ۱ و شکل شماره ۱، شهرهای ناحیه در سال ۱۳۴۵ و براساس جدول شماره ۲ و شکل شماره ۲ شهرهای ناحیه در سال ۱۳۵۵ و بر پایه جدول شماره ۳ و شکل شماره ۳ شهرهای ناحیه در سال ۱۳۶۵ و به استناد جدول شماره ۴ و شکل شماره ۴، شهرهای ناحیه در سال ۱۳۷۵ ترسیم شده‌اند. (۱)

جدول ۱: تعداد مشاغل سه گانه (کشاورزی، صنعت، بازرگانی و خدمات) در سال ۱۳۴۵

شماره شهر	نام شهر	کشاورزی، جنگلبانی، صید ماهی		صنعت و ساختمان		بازرگانی و خدمات	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	اصفهان	۹۰۰۲	۸	۵۶۱۳۵	۵۰/۳	۴۶۲۶۲	۴۱/۵
۲	گز	۱۱۵۶	۵۸	۶۵۲	۳۲/۷	۱۸۴	۹/۲
۳	حبیب آباد	۶۷۵	۵۱/۸	۵۲۹	۴۰/۵	۹۹	۷/۵
۴	خوراسگان	۱۴۰۹	۴۰/۶	۱۵۸۳	۴۵/۶	۴۷۲	۱۳/۶
۵	درچه پیاز	۱۹۳۰	۶۲/۸	۸۴۱	۲۷/۳	۲۹۹	۹/۷
۶	دستگرد	۶۰۴	۶۴/۲	۲۴۶	۲۶/۲	۸۸	۹/۳
۷	دولت آباد	۹۵۳	۵۷/۴	۵۶۲	۳۳/۸	۱۴۴	۸/۶
۸	رهنان	۱۴۵۰	۴۳/۱	۱۴۴۲	۴۲/۸	۴۷۲	۱۴
۹	زرین شهر	۱۶۱۱	۴۶	۱۳۷۷	۳۹/۳	۵۱	۱۴/۵
۱۰	فلاورجان	۶۹۹	۴۲/۴	۶۷۸	۴۱/۲	۲۶۸	۱۶/۲
۱۱	قهدریجان	۱۹۸۹	۶۴/۱	۹۳۶	۳۰/۲	۱۷۴	۵/۶
۱۲	مبارکه	۶۷۸	۳۷/۲	۸۳۳	۴۵/۷	۳۰۸	۱۶/۹۱
۱۳	ورزنه	۱۰۲۳	۶۱	۵۱۶	۳۰/۷	۱۳۷	۸/۱
۱۴	ورنامخواست	۱۱۷۳	۷۴/۳	۲۹۰	۱۸/۳	۱۱۴	۷/۲
۱۵	خمینی شهر	۴۲۲۱	۳۳/۷	۵۵۴۰	۴۴/۳	۲۷۳۲	۲۱/۸

جدول ۲: تعداد مشاغل سه گانه (کشاورزی، صنعت، بازرگانی و خدمات) در سال ۱۳۵۵

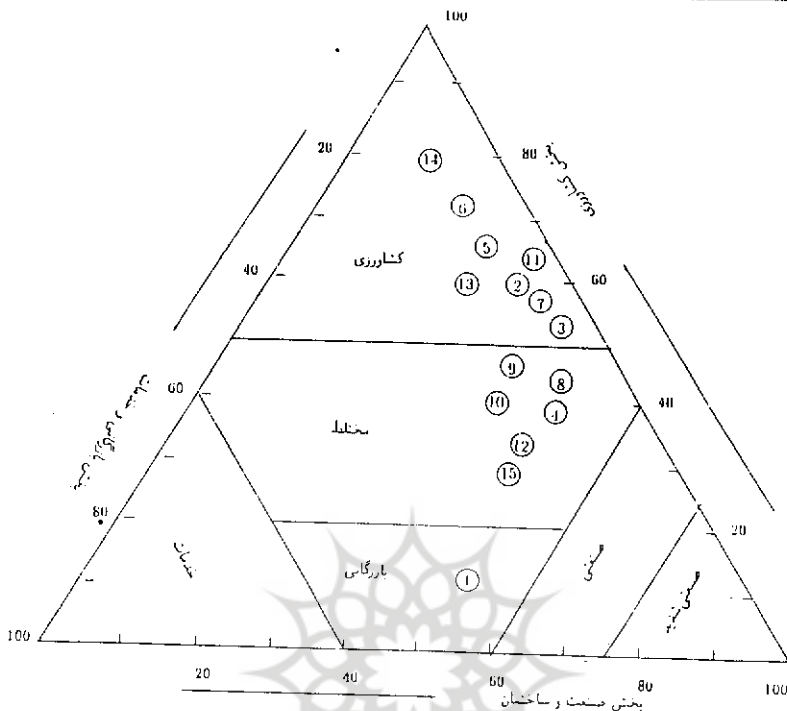
شماره شهر	نام شهر	کشاورزی، جنگلبانی، صید ماهی		صنعت و ساختمان		بازرگانی و خدمات	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	اصفهان	۶۸۷۱	۳/۹	۷۸۰۶۸	۴۴/۴	۹۰۵۰۶	۵۱/۵
۲	گزن	۵۶۷	۲۰	۱۸۰۷	۶۳/۷	۴۶۱	۱۶/۲
۳	حبیب آباد	۲۱۸	۱۹/۳	۷۰۰	۶۲/۲	۲۰۶	۱۸/۳
۴	خوراسگان	۲۶۹۵	۳۲/۹	۳۷۹۲	۴۶/۳	۱۶۹۳	۲۰/۶
۵	درچه پیاز	۱۳۴۷	۳۱/۶	۲۱۷۰	۵۱	۷۳۷	۱۷/۳
۶	دستگرد	۱۴۵۱	۵۰/۲۶	۱۱۵۹	۴۰/۴	۲۵۵	۸/۹
۷	دولت آباد	۶۳۳	۲۲/۲	۱۷۲۲	۶۰/۵	۴۹۱	۱۷/۲۰
۸	رهنان	۸۲۱	۱۸/۹	۲۵۲۴	۵۸/۱	۹۹۸	۲۲/۹
۹	زرین شهر	۸۰۵	۱۱/۵	۴۹۸۰	۷۱/۱	۱۲۱۵	۱۷/۳
۱۰	فلاورجان	۳۵۷	۸/۷	۲۹۳۸	۷۲/۳	۷۶۸	۱۸/۹
۱۱	قهدریجان	۲۱۱۵	۴۴/۳	۲۳۰۶	۴۸/۴	۳۴۵	۷/۲
۱۲	مبارکه	۱۵۵۶	۲۴/۱	۳۵۷۷	۵۵/۶	۱۲۹۷	۲۰/۱
۱۳	ورزنه	۹۳۶	۴۹	۷۷۹	۴۰/۸	۱۹۲	۱۰
۱۴	ورنامخواست	۵۶۴	۲۸/۱	۱۲۹۵	۶۴/۶	۱۴۵	۷/۲
۱۵	خمینی شهر	۲۴۹۰	۱۵/۶	۹۱۶۲	۵۷/۵	۴۲۷۷	۲۶/۸
۱۶	خورزوق	۴۲۷	۲۹/۳	۷۲۷	۴۹/۸	۳۰۳	۲۰/۷
۱۷	دهنو	۶۲۲	۴۶/۴	۴۵۴	۳۳/۸	۲۶۴	۱۹/۷
۱۸	شاهین شهر	۴۹	۲	۱۴۰۹	۵۷/۶	۹۸۷	۴۰/۳
۱۹	کوشک	۶۴۶	۴۱	۷۴۳	۴۷/۲	۱۸۴	۱۱/۶
۲۰	کلیشاد و سودرجان	۵۳۶	۱۹	۱۸۹۷	۶۷/۴	۳۷۹	۱۳/۴
۲۱	فولادشهر	—	—	۲۷۰۸	۸۸	۳۶۹	۱۱/۹
۲۲	سده لنجان	۲۶۶	۱۸/۴	۱۰۶۱	۷۳/۶	۱۱۰	۷/۶
۲۳	چمگردان	۱۴۴	۵/۴	۲۳۱۳	۸۷	۱۹۸	۷/۴
۲۴	دیزیچه	۳۷۳	۲۶/۷	۸۶۳	۶۶/۷	۱۵۶	۱۱/۲
۲۵	چرمهین	۳۳۱	۲۴/۱	۹۴۸	۶۹/۱	۹۱	۶/۶

جدول ۳: تعداد مشاغل سه گانه (کشاورزی، صنعت، بازرگانی و خدمات) در سال ۱۳۶۵

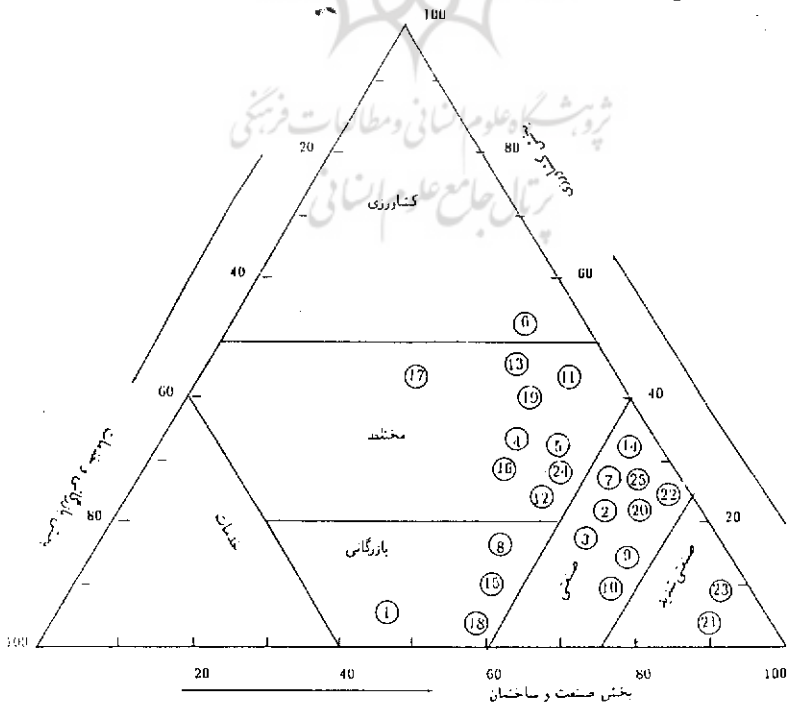
شماره شهر	نام شهر	کشاورزی، جنگلبانی، صید ماهی		صنعت و ساختمان		بازرگانی و خدمات	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	اصفهان	۶۵۷۴	۲/۸	۷۶۷۸۱	۳۲/۷	۱۵۱۴۵۰	۶۴/۵
۲	گز	۴۶۲	۱۱/۵	۲۰۶۲	۵۱/۳	۱۴۹۵	۳۷/۲
۳	حبیب آباد	۵۳۳	۳۶	۳۳۶	۲۲/۷	۶۱۲	۴۱/۳
۴	خوراسگان	۲۹۷۰	۲۳/۸	۴۱۹۳	۳۳/۶	۵۳۷	۴۲/۶
۵	درچه پیاز	۱۴۸۵	۲۳/۹	۱۹۰۸	۳۰/۷	۲۸۲۱	۴۵/۴
۶	دستگرد	۱۸۵۶	۶۵/۲	۳۳۵	۱۱/۸	۶۵۴	۲۳
۷	دولت آباد	۹۴۳	۱۷/۲	۱۶۱۷	۴۳/۲	۱۴۸۲	۳۹/۶
۸	رهنان	۸۲۱	۱۸/۹	۲۵۲۴	۵۸/۱	۹۹۸	۴۵
۹	زرین شهر	۷۶۵	۸/۷	۴۱۵۵	۴۷/۲	۳۸۸۲	۴۴/۱
۱۰	فلاورجان	۳۴۱	۶/۹	۲۲۰۹	۴۴/۶	۲۴۰۲	۴۸/۵
۱۱	تهدریجان	۲۶۵۵	۵۰/۸	۱۴۷۴	۲۸/۲	۱۰۹۷	۲۱
۱۲	مبارکه	۱۰۵۶	۱۳/۷	۲۸۸۵	۳۷/۴	۳۷۷۲	۴۸/۹
۱۳	ورزنه	۱۰۱۰	۴۱	۸۳۲	۳۳/۸	۶۲۰	۲۵/۲
۱۴	ورنامخواست	۴۵۱	۱۷/۵	۱۲۴۹	۴۸/۶	۶۶۵	۲۵/۹
۱۵	خمینی شهر	۲۰۹۶	۸/۸	۱۰۰۳۱	۴۲/۱	۱۱۶۹۹	۴۹/۱
۱۶	خورزوق	۳۵۷	۱۵/۲	۶۵۲	۲۷/۷	۱۳۴۴	۵۷/۱
۱۷	دهنو	۶۴۲	۴۴/۵	۴۷۴	۳۳/۸	۲۸۴	۲۰/۲
۱۸	شاهین شهر	۵۰	۰/۵	۲۱۹۵	۲۱/۹	۷۷۸۰	۷۷/۶
۱۹	کوشک	۶۳۴	۳۰/۸	۹۳۳	۴۵/۴	۴۸۸	۲۳/۷
۲۰	کلیشاد و سودرجان	۳۸۸	۱۲	۱۴۷۳	۴۵/۵	۱۳۷۶	۴۲/۵
۲۱	فولادشهر	۸	۰/۱۴	۳۲۹۲	۵۸/۷	۲۲۹۹	۴۱/۰۶
۲۲	سده لنجان	۱۸۱	۸/۸	۱۰۹۶	۵۳/۳	۷۷۹	۳۷/۹
۲۳	چمگردان	۸۹	۴/۳	۱۲۰۸	۵۷/۹	۷۸۸	۳۷/۸
۲۴	دیزیچه	۲۸۴	۱۷/۳	۸۶۶	۵۲/۹	۴۸۵	۲۹/۶
۲۵	چرمهین	۲۷۸	۱۴/۷	۱۰۴۹	۵۵/۴	۵۶۴	۲۹/۸
۲۶	هرند	۸۷	۷/۶	۴۲۲	۳۶/۸	۶۳۷	۵۵/۶

جدول ۴: تعداد مشاغل سه گانه (کشاورزی، صنعت، بازرگانی و خدمات) در سال ۱۳۷۵

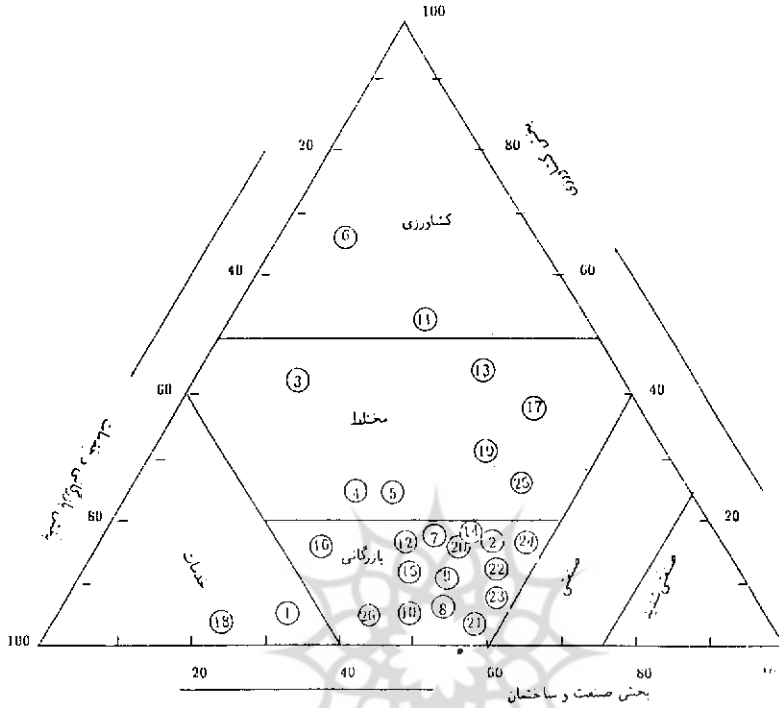
شماره شهر	نام شهر	کشاورزی، جنگلبانی، صید ماهی		صنعت و ساختمان		بازرگانی و خدمات	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	اصفهان	۷۶۲۴	۲/۴۸	۱۲۱۵۸۵	۳۹/۵۵	۱۷۴۴۳۱	۵۶/۷۴
۲	گز	۴۸۴	۱۰/۵۲	۲۳۵۷	۵۱/۱۴	۱۶۹۵	۳۶/۷۸
۳	حبیب آباد	۵۸۹	۲۹/۰۳	۷۲۸	۳۵/۸۸	۷۰۲	۳۴/۶۰
۴	خوراسگان	۳۴۹۰	۲۱/۲۰	۶۳۷۰	۳۸/۶۹	۶۳۴۷	۳۸/۵۵
۵	درچه پیاز	۱۶۶۷	۲۱/۲۱	۲۹۳۹	۳۷/۳۸	۳۱۰۴	۳۹/۴۸
۶	دستگرد	۱۸۶۹	۵۲/۷۵	۸۹۱	۲۵/۱۶	۷۵۱	۲۱/۲۱
۷	دولت آباد	۹۷۷	۱۳/۳۶	۳۸۲۴	۵۲/۲۸	۲۴۲۱	۳۳/۱۱
۸	رهنان	۶۷۱	۶/۴۰	۵۶۷۵	۵۴/۱۳	۴۰۰۴	۳۸/۱۹
۹	زرین شهر	۶۳۰	۵/۹۴	۴۴۳۹	۴۱/۸۵	۵۴۶۴	۵۱/۵۱
۱۰	فلاورجان	۸۳۷	۱۰/۹۷	۳۵۷۵	۴۶/۸۰	۳۱۴۸	۴۱/۲۲
۱۱	قهدریجان	۳۵۷۵	۴۰/۳۴	۳۸۰۳	۴۲/۹۱	۱۴۰۳	۱۵/۸۴
۱۲	میارکه	۸۲۸	۷/۳۴	۴۶۵۲	۴۰۰۲۳	۵۶۷۲	۵۰/۲۷
۱۳	ورزنه	۱۴۵۶	۴۲/۲۹	۱۳۲۰	۳۸/۳۲	۶۳۴	۱۸/۴۳
۱۴	ورنامخواست	۳۳۸	۱۰/۷۶	۲۰۰۴	۶۳/۶۵	۷۸۴	۲۴/۸۹
۱۵	خمینی شهر	۲۰۵۵	۵/۱۴	۲۰۸۰۶	۵۲/۰۳	۱۶۳۹۹	۴۱/۰۱
۱۶	خورزوق	۴۰۲	۸/۹۲	۱۸۵۱	۴۰/۹۹	۲۲۲۰	۴۹/۱۶
۱۷	دهنو	۷۲۲	۴۴	۵۵۴	۳۳/۷	۳۶۴	۲۲/۱
۱۸	شاهین شهر	۲۳۲	۱/۲۳	۷۷۱۹	۴۰/۹	۱۰۷۰۷	۵۶/۷۳
۱۹	کوشک	۶۲۳	۲۴/۱۸	۱۱۲۴	۴۳/۶۲	۷۹۳	۳۰/۸۱
۲۰	کلیشاد و سودرجان	۵۷۷	۱۰/۲۹	۳۲۴۴	۵۷/۷۷	۱۷۳۷	۳۰/۹۴
۲۱	فولادشهر	۱۵	۰/۱۹	۵۰۷۶	۶۱/۸۲	۳۰۲۹	۳۶/۸۹
۲۲	سده لنجان	۱۴۱	۴/۸۳	۱۷/۴	۵۸/۳۵	۱۰۳۸	۳۵/۳۵
۲۳	چمگردان	۷۵	۲/۷۲	۱۷۰۶	۶۱/۲۰	۹۷۸	۳۵/۰۷
۲۴	دیزیچه	۱۹۵	۱۰/۳۳	۸۶۹	۴۵/۸۶	۸۱۴	۴۲/۹۱
۲۵	چرمهین	۲۲۶	۹/۳۰	۱۳۵۱	۵۵/۶۱	۸۳۷	۳۴/۴۷
۲۶	هرند	۷۷	۴/۰۹	۹۱۰	۴۷/۷۲	۹۰۲	۴۷/۳۵
۲۷	پیربکران	۱۷۰	۱۱/۸۵	۷۲۷	۵۰/۷۲	۵۱۴	۳۵/۸۲
۲۸	طالخنچه	۷۹۷	۲۵/۹۵	۱۴۵۶	۴۷/۳۸	۸۰۹	۲۶/۳۴

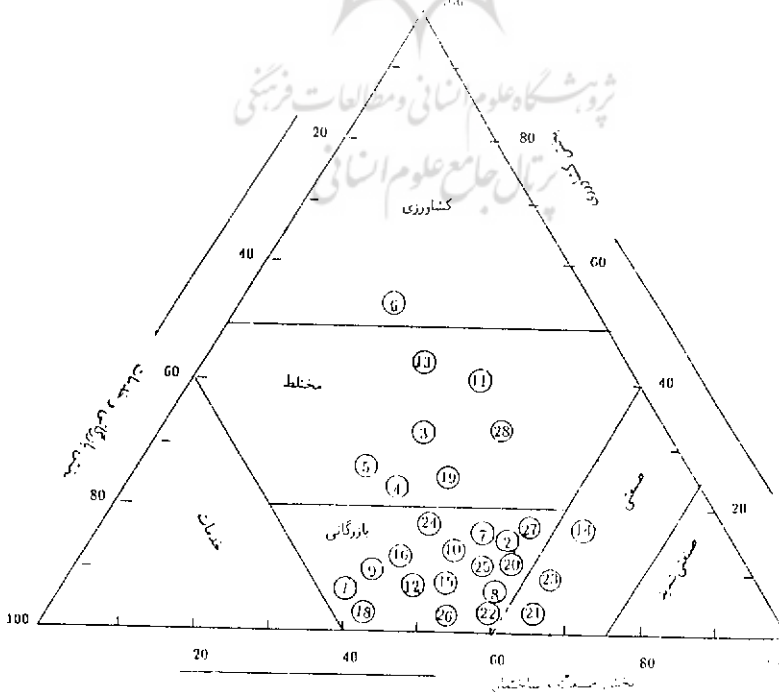
شکل شماره ۱: دیاگرام نقش شهرهای ناحیه در سال ۱۳۴۵

شکل شماره ۲: دیاگرام نقش شهرهای ناحیه در سال ۱۳۵۵

کل شماره ۳: داگرام نقش شهرهای ناحیه در سال ۱۳۶۵

کل شماره ۴: داگرام نقش شهرهای ناحیه در سال ۱۳۷۵

۱- شهرهای کشاورزی

در سال ۱۳۴۵، از ۱۵ شهر ناحیه مورد مطالعه به ۸ شهر (ورنامخواست، ورزنه، قهدریجان، دولت آباد، دستگرد، درچه پیاز، حبیب آباد، گز) با نقش کشاورزی (شکل شماره ۱) و جمعیت بین ۵ تا ۱۰ هزار نفر برمی خوریم که در واقع روستا-شهرهایی هستند که حیات نیمه روستایی و نیمه شهری را به هم آمیخته اند.

در سال ۱۳۵۵ تعداد شهرهای ناحیه مورد مطالعه از ۱۵ شهر به ۲۵ شهر افزایش یافته و با تحول معیشت در ناحیه، که از مهمترین عوامل آن گسترش صنایع و بویژه صنعت ذوب آهن است، تعداد شهرکهای کشاورزی، به ۱ شهر (دستگرد) تقلیل یافته و این شهر هم در مرز تحول قرار گرفته است.

در سال ۱۳۶۵ تعداد شهرهای ناحیه از ۲۵ شهر به ۲۶ شهر افزایش یافته است و شهر جدید اضافه شده (هرند) نه با نقش کشاورزی، بلکه با نقش بازرگانی به شهرهای ناحیه پیوسته است و علت آن کمبود آب و خاک در این شهرک بوده است. اما در همین سال یک شهر (قهدریجان) تغییر نقش داده و از شهرهایی با نقش مختلط به نقش کشاورزی پیوسته است و علت آن ایجاد شبکه آبیاری جدید سد نکوآباد و افزایش آب و زمین قابل کشت در قلمرو این شهرک بوده است.

در سال ۱۳۷۵ این شهرک کشاورزی باز هم تغییر نقش داده و علت آن افزایش سریع جمعیت آن بوده است (از ۲۲۴۸۸ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۲۷۱۰۱ نفر در سال ۱۳۷۵) که نتوانسته است جمعیت اضافه را در بخش کشاورزی جذب کند و بنابراین با نقش مختلط ظاهر شده است.

۲- شهرهای صنعتی و صنعتی شدید^(۲)

در سال ۱۳۴۵ هیچ شهری با نقش صنعتی در این ناحیه وجود نداشته است (شکل شماره ۱). با ایجاد قطب صنعتی در ناحیه جلگه ای اصفهان در دهه ۵۰ به تدریج تعداد شهرهای صنعتی در این ناحیه افزایش یافته، به طوری که در سال ۱۳۵۵ تعداد شهرهای صنعتی و صنعتی شدید به ۱۱ شهر رسیده است، ۵ شهر (حبیب آباد، ورنامخواست، چرمهین، سده لنجان، کلیشاد و سودرجان) با نقش

صنعتی و جمعیت بین ۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نفر و ۳ شهر (دولت‌آباد، گز، فلاورجان) با جمعیت بین ۱۰۰۰۰ تا ۲۰۰۰۰ نفر و یک شهر (زرین‌شهر) با جمعیت ۲۶۸۷۰ نفر، که جمعیت شاغل در بخش صنعت، در این ۹ شهر به ۶۰ تا ۷۳ درصد می‌رسد (شکل شماره ۲).

در سال ۱۳۵۵ دو شهر با نقش صنعتی شدید نیز در شکل شماره ۲ دیده می‌شود. این دو شهر چمگردان با بیش از ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت، در ناحیه یک کیلومتری ذوب‌آهن با ۸۷٪ نیروی کار در بخش صنعت، و فولادشهر با بیش از ۲۷۰۰۰ نفر جمعیت در فاصله ۳ کیلومتری ذوب‌آهن و با ۸۸٪ نیروی کار در بخش صنعت می‌باشند.

در سال ۱۳۶۵ تمام شهرهای صنعتی و صنعتی شدید نقش خود را از دست داده‌اند که علل آن ناشی از تحولات اجتماعی-اقتصادی بعد از دهه ۱۳۵۵ می‌باشد که مهمترین آنها انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، ورود پناهندگان افغانی و معاودین عراقی و کردها و افزایش روند مهاجرت به ناحیه صنعتی اصفهان بوده است، به طوری که گزارشهای آماری نشان می‌دهد در سال ۱۳۵۵ جمعیت ناحیه مورد مطالعه برابر ۹۴۴۳۶۲ نفر بوده که از این جمعیت تعداد ۷۵۲۹۶۹ نفر در جامعه شهری و بقیه در جامعه روستایی ناحیه ساکن بوده‌اند (۹ / ص ۱۲).

به استناد مدارک آماری، افزایش طبیعی جمعیت شهری ناحیه مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵ برابر با ۲۲۰۳۳۵ نفر بوده که از افزایش واقعی جمعیت ۲۰۵۹۴۶ نفر کمتر بوده است، به عبارت دیگر در این دوره جامعه شهری ناحیه مورد مطالعه به میزان ۲۱/۳ درصد مهاجرپذیر بوده و در واقع سالیانه ۲۰۵۹۴ نفر معادل ۲/۱۳ درصد از طریق مهاجرت به جمعیت شهری ناحیه اضافه شده است (۹ / ص ۱۲).

در سال ۱۳۷۵ سه شهر (ورنامخواست، چمگردان و فولادشهر) با نقش صنعتی ظاهر شده‌اند که عمدتاً ناشی از اجرای برنامه اول توسعه اجتماعی-اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و افزایش سرمایه‌گذاری صنعتی و بویژه ایجاد صنایع جدید در ناحیه می‌باشد.

۳- شهرهای بازرگانی

در سال ۱۳۴۵ اصفهان یگانه شهر منطقه بوده که نقش بازرگانی داشته است. مطالعه تحقیقی این شهر با توجه به ابعاد آن در بین شهرهای ناحیه، نشان‌دهنده این واقعیت است که این شهر به صورت یک شهر بازاری که محل تجمع و توزیع کالاهای محدوده‌های روستایی پیرامون خود بوده، ایفای نقش می‌کرده است. در سال ۱۳۵۵ شهر اصفهان هنوز نقش بازرگانی و تجاری خود را حفظ نموده است، و حتی درصد مشاغل و حرفه‌های بازرگانی و خدمات که در سال ۱۳۴۵-۴۱/۵ درصد بوده، در سال ۱۳۵۵ به ۵۱/۵ درصد رسیده است (جدولهای شماره ۱ و ۲) و با صنعتی شدن منطقه نه فقط این نقش تغییر نکرده، بلکه باعث افزایش مشاغل خدماتی و بازرگانی نیز گردیده است و تأثیر منفی آن عمدتاً در کاهش مشاغل کشاورزی و حرفه‌های وابسته به آن بوده است؛ به طوری که نسبت این‌گونه مشاغل از ۸ درصد به ۳/۹ درصد کاهش یافته است (جدولهای شماره ۱ و ۲).

در سال ۱۳۵۵ سه شهر دیگر (رهنان، خمینی شهر و شاهین شهر) نیز به شهرهای بازرگانی اضافه شدند که دو شهر رهنان و خمینی شهر در فاصله نزدیکی به شهر اصفهان قرار دارند و عمدتاً در رابطه و تنگاتنگ با اصفهان عمل می‌کرده‌اند. شاهین شهر نیز به‌طور عمده از صاحبان مشاغل و حرفه‌های بازرگانی و خدماتی و کسانی که محل کار آنها در شهر اصفهان و محل مسکونی آنها در شاهین شهر بوده تشکیل یافته است. در واقع در سال ۱۳۵۵ این نوسه شهر عمدتاً نقش شهر خوابگاهی را داشته است.

در سال ۱۳۶۵ از ۲۶ شهر ناحیه مورد مطالعه ۱۵ شهر (گزن، دولت‌آباد، رهنان، زرین شهر، فلاورجان، مبارکه، ورنامخواست، خمینی شهر، خورزوق، کلیشاد و سودرجان، فولادشهر، سده لنجان، چمگردان، دیزبچه و هرنند) با نقش بازرگانی ظاهر شده‌اند (شکل شماره ۳) که در واقع در این شهرها شغل‌ها و حرفه‌های واسطه‌ای، دلالی، داد و ستد، مغازه‌داری، مشاغل کاذب و انگلی رشد یافته است و علل آن عمدتاً در رابطه با جنگ تحمیلی، کاهش مشاغل صنعتی، تعطیل شدن بعضی از کارخانجات صنعتی به دلیل کمبود ارز و نداشتن مواد اولیه، ورود شدید مهاجرین جنگ تحمیلی به ناحیه اصفهان بوده است. در سال ۱۳۷۵ تعداد شهرهای بازرگانی به ۱۶ شهر افزایش یافته است (شکل شماره ۴).

۴- شهرهای با فعالیتهای گوناگون و یا چند نقشی (مختلط)

در سال ۱۳۴۵ شش شهر در ناحیه مورد مطالعه چند نقشی بوده‌اند. دو شهر (زرین‌شهر و فلاورجان) به دلیل نزدیکی به قطب صنعتی و تحت نفوذ آن، تغییر نقش داده و به شهرهای صنعتی پیوسته‌اند. بعضی دیگر از شهرهای ناحیه که در سال ۱۳۵۵ دارای فعالیتهای گوناگون بوده‌اند، آن دسته از شهرهایی هستند که در سال ۱۳۴۵ دارای نقش کشاورزی بوده‌اند، مانند شهرهای ورزنه، درچه پیاز و قهدریجان. افزایش مشاغل صنعتی و خدماتی از مهمترین عوامل چند نقشی شدن شهرها در ناحیه مورد مطالعه بوده است.

در سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ تعداد شهرهای مختلط تغییرات محسوسی نداشته است.

۵- شهرهای خدماتی

در سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ شهری با نقش خدماتی در ناحیه جلگه‌ای اصفهان دیده نمی‌شود. در سال ۱۳۶۵ با تحولات اجتماعی-اقتصادی که در ناحیه رخ داده است دو شهر اصفهان و شاهین‌شهر با نقش خدماتی ظاهر شده‌اند (شکل شماره ۴) در سال ۱۳۷۵ این دو شهر نقش بازرگانی خود را بازیافته‌اند.

نتیجه‌گیری

فریدمن در مطالعه‌ای دو برابر شدن جمعیت شهری را در دوره‌ای کمتر از ۲۰ سال، به‌عنوان معیاری برای توسعه شهرنشینی بی‌رویه پیشنهاد کرده است. (P5 / 12) به این ترتیب اگر این الگو معیار ارزیابی قرار گیرد، از ۲۵ شهر ناحیه مورد مطالعه، در دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵، با توجه به میزان رشد و با استفاده از مدل جبری^۱

$$P1 = p_0 \cdot e^{rt}$$

۱- در این فرمول: P جمعیت اولیه، P1 درصد رشد سالانه، t تابع ریاضی نهایی و t زمان می‌باشد.

جدول ۵: روند دو برابر شدن جمعیت شهرهای ناحیه در دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵

ردیف	نام شهر	جمعیت در سال	جمعیت در سال	میزان رشد	زمان برای دو برابر شدن جمعیت آنها (سال)
۱	اصفهان	۶۶۱۵۱۰	۱۰۰۰۳۶۲	۴/۲۸	۱۶
۲	خمینی شهر	۶۹۴۹۵	۱۰۴۰۴۵	۴/۷۳	۱۴
۳	گز	۱۰۶۲۱	۱۷۲۵۵	۴/۹۷	۱۴
۴	فلاورجان	۱۵۲۲۰	۲۵۷۹۹	۴/۷۵	۱۴/۵
۵	زرین شهر	۲۶۸۷۰	۴۲۴۲۷	۴/۶۷	۱۵
۶	خوراسگان	۳۱۰۹۵	۵۲۵۵۲	۵/۱۶	۱۳
۷	رهنان	۱۷۸۳۰	۳۴۵۲۰	۶/۸۳	۱۰
۸	قهدریجان	۱۴۳۹۹	۲۲۴۸۸	۴/۵۵	۱۵
۹	درچه پیاز	۱۴۴۱۲	۲۸۳۰۸	۶/۹۸	۱۰
۱۰	دولت آباد	۱۰۲۶۹	۱۶۲۱۱	۴/۶۷	۱۵
۱۱	شاهین شهر	۸۳۲۱	۴۹۱۵۵	۱۹/۴۳	۳/۵
۱۲	خورزوق	۵۲۱۵	۹۷۳۳	۶/۴۳	۱۰/۵
۱۳	هرند	۳۶۰۲	۵۱۷۱	۳/۶۷	۱۹
۱۴	ورزنه	۵۳۱۵	۷۸۶۹	۴	۱۷
۱۵	کلیشاد و سودرجان	۸۶۵۹	۱۲۷۹۳	۳/۹۸	۱۷/۵
۱۶	باغبادران	۳۳۸۵	۷۶۴۳	۸/۴۸	۸
۱۷	سده لتجان	۶۲۸۶	۱۱۹۶۳	۶/۶۴	۱۰/۵

۱۷ شهر از توسعه شهرنشینی بی‌رویه برخوردار بوده‌اند و روند دو برابر شدن جمعیت آنها بر طبق جدول شماره ۵ خواهد بود.

نتایج حاصل از این تراکم شهری شتاب آلود، باعث تمرکز جمعیت در مناطق مسکونی پر تراکم شهری به میزان رشدی می‌شود که ادغام آن را در نظم اجتماعی جدید مگر بر پایه نابرابری و استثمار غیر ممکن می‌سازد. بحرانی که در پی این فرایند پیش می‌آید، دولتها را وادار می‌کند تا سیاستهایی اتخاذ کنند که یا همه منابع را در جهت رفع نیازهای اجتماعی به کار گیرند و یا موجب سرخوردگی و سرکوب سیاسی مردم شوند (۷ / ص ۱۷).

فرایند حاصل از چنین روندی از یک طرف موجب تحول نوع معیشت و در نتیجه تغییر نقش شهرها و تحول سریع شهرکهای روستایی به شهرهایی با نقش غیر کشاورزی خواهد بود. و از طرف دیگر باعث دگرگونی در ساخت اشتغال و ساخت اقتصاد خواهد شد (۲ / ص ۱۰۱). به طوری که ساخت اقتصادی و وضعیت اشتغال در ناحیه مورد مطالعه در طول چهار دهه از یک شهر با ویژگی بازرگانی به ۱۶ شهر تغییر نقش داده است (شکل شماره ۱ و ۴). که اگر تعریف اشتغال بازرگانی را از پرسشنامه‌های آماری بررسی نماییم، هرگونه داد و ستد و یا خرید و فروش را در این ردیف محسوب می‌نمایند.

نتیجه آنکه درصد قابل توجهی از شهروندان در شهرهایی با نقش بازرگانی دارای مشاغل کاذب انگلی و دلالی می‌باشند که ظاهراً درآمدهای آسان و کم‌دردسری را نصیب آنها می‌کند و بازده تولیدی و اقتصادی نخواهد داشت.

پی‌نوشتها

۱- چون انتقال اسامی شهرها روی صفحه دیاگرام امکان‌پذیر نیست برای هر شهر شماره‌ای به شرح زیر انتخاب شده است تا با مراجعه به شماره‌ها بتوان نقش شهرها را روی صفحه دیاگرام خواند:

۱- اصفهان ۲- گز ۳- حبیب‌آباد ۴- خوراسگان ۵- درچه پیاز ۶- دستگرد ۷- دولت‌آباد
۸- رهنان ۹- زرین‌شهر ۱۰- فلاورجان ۱۱- قهدریجان ۱۲- مبارکه ۱۳- ورزنه
۱۴- ورنامخواست ۱۵- خمینی‌شهر ۱۶- خورزوق ۱۷- دهنو ۱۸- شاهین‌شهر ۱۹- کوشک
۲۰- کلیشاد و سودرجان ۲۱- فولادشهر ۲۲- سده لنجان ۲۳- چمگردان ۲۴- دیزیچه
۲۵- چرمهین ۲۶- هرنند ۲۷- پیربکران ۲۸- طالخونچه

۲- در مدل ژاکلین بورژگارینه و ژرژ شابو، شهرهایی را که بین ۶۰ تا ۸۰ درصد جمعیت آن در مشاغل صنعتی اشتغال داشته باشند، شهر صنعتی و شهرهایی که بیش از ۸۰ درصد جمعیت آنها در مشاغل صنعتی باشند، صنعتی شدید نامیده‌اند.

منابع و مأخذ

- ۱- اداره خاک‌شناسی و حاصلخیزی خاک، گزارش مطالعات اراضی شرق اصفهان، ۱۳۵۲.
- ۲- حسامیان، فرخ. شهرنشینی در ایران، انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۶۳.
- ۳- سعیدی، عباس. «مدل و مدل‌سازی در آموزش جغرافیا»، رشد آموزش جغرافیا، شماره ۸، ۱۳۶۶.
- ۴- شفقی، سیروس. جغرافیای اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۵۵.
- ۵- شکوئی، حسین. فلسفه جغرافیا، انتشارات دانشگاه تبریز، ۱۳۴۹.
- ۶- فرید، یدالله. مقدمه بر روش تحقیق شهرهای ایران، دانشگاه تبریز.
- ۷- کیاوند، عزیز (رخش خورشید). توسعه روستا شهری، ۱۳۶۳.
- ۸- مجتهدی، احمد. «نقش جغرافیا در مکان‌گزینی شهرها»، مجموعه مقالات سمینار جغرافی، شماره ۲- بنیاد پژوهشهای آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵.

۹- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، شهرستان اصفهان.

۱۰- مؤمنی، مهدی. جغرافیای انسانی (۱)، انتشارات محتشم کاشان، ۱۳۷۶.

۱۱- ودیعی، کاظم. مقدمه بر جغرافیای انسانی ایران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۳.

12- Ftidman, John, 1973, *Urbanization, Planning and National Development* (Beverly hills cal Sage Publication) National Development.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی